

Лексічныя экспрэсіўныя сродкі паэтычнага ідыястылю Максіма Танка

Лексічныя сродкі выразнасці мовы з'яўляюцца адной з крыніц багацця, экспрэсіўнасці мастацкага, у прыватнасці паэтычнага, маўлення. У сваю чаргу, сістэмныя сувязі на ўзроўні сінаніміі, антаніміі, параніміі, аманіміі, а таксама матываванасць ужывання адпаведных лексем у мікра- і макракантэксте патрабуе асэнсавання іх экспрэсіўнай вартасці, магчымасці ўплываць на эмоцыі, пачуцці чытача (слухача). Лексічныя экспрэсіўныя сродкі з'яўляюцца адметным маўленчым матэрыялам паэтычнага ідыястылю М. Танка.

Антанімія як моўная з'ява надзвычай прадуктыўная ў танкаўскім паэтычным радку. Словы з супрацьлеглым значэннем адлюстроўваюць кантраснасць з'яў самога жыцця, супярэчлівасць характару чалавека. У прааналізаваных тэкстах антанімізуюцца словы, як правіла, самастойныя (назоўнікі, прыметнікі), яны набываюць эстэтычную вартасць, калі выступаюць у ролі **аднакампанентнай антытэзы**: *І ты стаіш перада мной / **Знаёмаю і незнаёмай**, / Уся ў вясёлцы веснавой, / Уся агучаная грамам; **Найсаладзейшыя** – ў лесе маліны, / **А найгарчэйшыя** – дні на чужыне; **Калі і разбіўся месяц / Над асеннім садам, / Ты прынесла яго асколкі – / Такія крывыя яблыкі / Пазнання добра і зла...; Не адчуўшы ні жару, ні лёду, / – Што сказала б ты песня, народу?; Стрэлкі гадзінніка – нажніцы / Нястомнага краўца, / Які дзень і ноч кроіць час / І шые мне з яго вопратку; У Хмары, сівой чарушчы, / Дачушка Вясёлка, якую / Ад **ранняй да позняй** зарніцы / Старая зайздросна тільнуе ці **шматкампанентнай антытэзы**, калі ў невялікім кантэксте, як правіла, роўным сказу ці страфе, антанімізуюцца два ці больш паняццяў: *Помню, аднойчы я ў полі прыкмеціў / Камень, які ўсіх перасцерагае: / “**З просівай дарогі крывая смяецца, / З лёгкай дарогі – цяжкая**”;* *Здавалася, што на ўсё жыццё хопіць / У мяне расплачвацца: / За дабро – добром, / За забыццё – памяццю, / За абыякавасць – **цеплынёй**, / За жорсткасць – ласкай; **Начная** зязюлька / **Дзённую** перакукуе, / Залашчыць, задобрыць, Зашэпча і так зачаруе, / Што ўсё стане іншым: і травы, і дрэвы, і поле, і нават **няволя** ў яе / Здасца радованай **воляй**; У кожным спатканні ёсць **радасць і гора**, / Ёсць **гора і радасць** у кожным спатканні; *І заўжды ты палахліва – / Ці то ў **леце**, ці то ў **зімку**, / Ці то ў **полі**, ці то ў **танцы** – / Вырываешся з абдымкаў.*****

Як відаць, многія з прыведзеных выразаў-антытэз маюць глыбокі змест, тым самым прэтэндуюць на ўзбагачэнне беларускай афарыстыкі. Супрацьпастаўленне з'яў адлюстроўвае гармонію жыцця, аўтарскі жыццёвы вопыт: нельга на зло адказваць злом, чалавек павінен на абыякавасць адказваць цеплынёй, на забыццё – памяццю, на жорсткасць – ласкай (колькі б зла было, каб кожны імкнуўся да помсты!); у кожнага свая дарога, як лёс, нехта ідзе проста (прама), а некаму трэба ісці “крыва”, цяжка, каб усвядоміць сваё прызначэнне на зямлі, дадзенае Богам.

Асаблівую выразнасць мове мастацкага стылю надаюць антытэзы з аўтарскім лексічным напаўненнем, у аснове іх стварэння – кантэкстуальныя антонімы: у дадзеным выпадку антанімізуюцца *поле* як сімвал працы і *танец* як

адзін з відаў адпачынку. Адметнасцю ідыястылю М. Танка і з’яўляецца тое, што антанімічныя лексемы становяцца кампанентамі тропы; напрыклад, метафары (*Рэкі смутку і радасці я пераходзіў не раз*), выступаюць у ролі эпітэтаў (*На цёмнай-цёмнай пушчы лёг белы-белы снег*).

Аманімія як моўная з’ява, заснаваная на гукавой (знешняй) тоеснасці слоў, – таксама адметная крыніца экспрэсіі мастацкага стылю. Лексемы, якія адрозніваюцца сваімі значэннямі, “знітаваныя” аўтарам у адным кантэксце, ствараюць нечаканыя вобразы: *Жадаю вам / Ніколі сваім бліжнім / Не пісаць лістоў. / А калі нельга не пісаць, / Дык дасылаць іх – / Палявой сцежкай, / Палявым рэхам, / Палявым ветрам, / Палявым світаннем, / Палявым жаўруком, / Толькі не палявой поштай, / Якая часта іх вяртае, / Напісаўшы на канверце: / “На гэтым свеце / Адрасат не знойдзен”*. Такое ўжыванне ананімічных адзінак кваліфікуецца як фігура маўлення – **антанаклаза** (сутнасць яе ў паўторы ананімічных / мнагазначных адзінак з рознымі значэннямі); разнавіднасцю антанаклазы таксама з’яўляецца ананімічная рыфма як адзін з лексічных сродкаў мастацкай экспрэсіі: *Як зоры ў небе ў час зарападу, / Як вадаспады, што ўніз злітаюць, / Як дрэвы шумныя ў палісадах, / Як жаўрук у весні месяц мая, / Танцуе Мая*. Таксама экспрэсія ўзмацняецца яшчэ і эпіфарай: паўтор радка пасля кожнай строфы са заменай аднаго структурнага кампанента: пасля другой строфы – *Смяецца Мая*, пасля трэцяй – *Цалуе Мая* (у дадзеным выпадку маем амаграфы – уласны назоўнік – імя **Мая** ў назоўным склоне і агульны назоўнік май у форме роднага клону адзіночнага ліку).

Разнавіднасцю антанаклазы з’яўляецца ананімічная рыфма, яна лічыцца больш дакладнай, дасканалай пры паўторы ўласна ананімаў, прычым слоў адной часткіны мовы: *Спытаўся Бог у грэшніка: – Чаму шмат піў **віна**? / – У гэтым, – кажа, – не мая **віна**. / Сам знаеш, з гліны ты мяне стварыў, / Каб мне не рассыпацца – я піў*.

Актыўны лексічны сродак выразнасці мовы паэтычнага ідыястылю М. Танка – **сінонімы**. Як семантычна блізкія, але, як правіла, не тоесныя адзінкі мовы, яны поліфункцыянальныя, бо ўдакладняюць сэнс слоў, дазваляюць пазбегнуць паўтараў, з’яўляюць аўтарскія пачуцці, перажыванні, нават самыя тонкія эмацыянальныя адценні ва ўспрыманні з’яў, прадметаў, іх характарыстык і дзеянняў. **Адкрытае** выкарыстанне сінонімаў (ужыванне ў адным кантэксце некалькіх блізказначных слоў) стылістычна апраўдана тады, калі адна ці дзве іх функцыі рэалізаваны, калі слова сінонімічнага рада не прычыць законам мілагучнасці мовы: *З рук ты выпыхнеш, пташына, / Толькі не з маіх сноў-мараў, / Што трывожаць, непакояць, / Апякаюць сэрца жарам; А хто гэта на світанні / Ё засень, цемь гаяю / Чарнабровую Аленку / **Кліча, заклікае?**; О, колькі ў нас нянек у літаратуры, / Дарадчыкаў і **невясёлых, і хмурных**; Даўно ў завею з **шляху-гасцінца** / Збіліся; Ой, не хвайце вочы / За веер, сіньярыта, / Я вас **прашу, малю**. Упрыгожваюць танкаўскі радок аўтарскія сінонімы-неалагізмы: *Пераклікаюцца грамы **Буркун і Ракачун** – / І бор **грыміць** пасля зімы / Усім **перагудам струн***. Вобраз грому аздабляецца гукапісам – паўторам гука **р**.*

Відавочна, што мы маем справу з узорным выкарыстаннем з’явы сінаніміі, якое, акрамя ўсяго, выяўляе моўнае багацце не толькі мастацкага стылю, але і беларускай літаратурнай мовы ў цэлым.

Сінанімічны рад, асабліва мастацкай мовы, заўсёды характарызуецца незамкнёнасцю, магчымым узбагачэннем. Спецыфічная крыніца выразнасці мовы мастацкага тэксту – кантэкстуальныя сінонімы (словы, якія ў літаратурнай мове ні семантычнага падабенства, ні тым больш тоеснасці не маюць). У аснове такога збліжэння слоў – аўтарская асацыяцыя, што вынікае з неардынарнасці светаадчування: *Туман туманіць асенні, слотны.* / – *Па кім сумуеш, дзяўчо, журботна?* / – *А першы мой сум па салавейку,* / *Другі – па рэху звонкай жалейкі,* / *трэці – па сонцу, а сум чацвёрты –* / *Што засталася ў полі самотна,* / *Дзе маё і часце з духмянай мятай* / *Жнівеньскім вострым месяцам зжата...* У прыведзеных радках настрой суму ствараецца з дапамогай кантэкстуальных сінонімаў (*асенні, самотны*) і агульнамоўных (*журботна, самотна*). Экспрэсіўнасць узмацняецца шляхам паўтору роднасных слоў – *сумуеш, сум* і агульным зместам метафарычнага выразу пра *зжатае і часце*.

Кантэкстуальная сінанімізацыя можа адбывацца на ўзроўні як слова, так і словазлучэння – выразу з пераносна-вобразным значэннем; у гэтым выпадку сінанімічны рад папаўняецца за кошт перыфраз. Індывідуальна-аўтарскія апісальныя выразы сінанімічныя словы ў тэўным кантэксце, аднак сэнсава яны раскрываюць новы бок паняцця, таму эмацыянальна больш выразныя: *Ля ракі пенсіянеры-рыбакі* / *Вуды – пругкія ачтэны – ўбілі ў глей;* *Зоры – раскіданая сейбітам пшаніца,* / *Каб, летучы ў далёкі вырай позні,* / *Было чым птахам пажывіцца;* *Кожная з гэтых галінаў – зялёны прамемень.* / *Кожны прамемень – гэта некалькі звонкіх жалеек;* *Дарога – шэрая бясконцая нітка* / *З вузламі памяці;* *Адкласці пруткі* / *І прынесці на стол пачастунак:* / *Збан жывой вады – квасу* / *І толькі што выцягнулі з печы* / *Хлеб – краец жнівеньскага сонца.* Кожная аўтарская перыфраза дэманструе любоў аўтара да зямлі, да прыроды ў розных яе формах і праяўленнях, гэтыя выразы запамінальныя, кранальныя: хочацца выйсці ўслед за аўтарам на дарогу ўспамінаў (*што з вузламі памяці*), узяць з сабой у дарогу хлеб (ён жыццядайны, светлы, негарачы, як *жнівеньскае сонца*). Менавіта перыфразы як індывідуальны маўленчы сродак пацвярджаюць неардынарнасць аўтарскага светабачання, якая і праяўляецца праз мову і вобразы паэзіі.

Крыніцай экспрэсіўнасці паэтычнага ідыястылю М. Танка з’яўляецца і такі від сістэмных адносін, якія ўзнікаюць у выпадку ўжывання **параніміі**. Словы, што маюць гукавое сугучча за кошт роднасных каранёў і сэнсавае адрозненне за кошт наяўнасці / адсутнасці фармантаў (суфіксаў, прыставак), адносяцца да адной часціны мовы, у кантэксце збліжаюцца і выяўляюць глыбіню аўтарскіх пачуццяў, часам супярэчных: *Звяры там з лесуном пужаюць падарожных,* / *Там вадзянік жыве ў глыбі азёр,* *Чараўніком прыкуты да скалы арол,* / *Галосіць вецер там між пуцявін дарожных...*; *Калі мне казалі,* / *Што госці спяваюць,* / *Здалося, мяне адпяваюць;* *Няхай не здаецца,* / *што лёгка* / *Спясці нейкі кошык.* / *А што ўжо*

казаць, / Як **плясці** трэба / Вершы; Але **марожаным** неасцярожна / Пачаставаў
нехта небараку, / І ён успомніў свой край **марозны**, / І як на матцы малы, заплакаў.

З параніміяй нельга блытаць **паранамазію** – стылістычны прыём, калі сутыкаюцца словы, падобныя толькі ў гукавых адносінах, якія маюць розныя ці аднолькавыя марфалагічныя карані: *Калі б я забыў тваёй песні гук, / Спагаду і ласку, цяпло тваіх рук...*; *Знаць, таму і нашы вершыкі ласкальныя / Усё больш становяцца лакальнымі.* Выкарыстоўваецца яна найчасцей у паэтычнай мове і мае на мэце падкрэсліць якраз рознае ў паняццях і з’явах, нягледзячы на вонкавую блізкасць слоў, і тым самым перадаць аўтарскія пачуцці.

Танкаўскі паэтычны радок адметны і тым, што лексічныя сродкі выразнасці мовы ўзаемадзейнічаюць паміж сабой ці становяцца кампанентамі тروпаў: *Жыццё ўспамінаеш – запяваеш песні. / Адну песню звонка-звонка – песню пра сваё юнацтва, / А другую ціха-ціха – пра сваё каханне, / А трэцюю – моўчкі – пра сваю самоту. / Ад першай – у сэрцы будзіцца світанне, / Ад другой – заўсёды ззяе сонца мая. / Ад трэцяй – чамусьці вечар наступае.* Відавочна, што кантрастуюць словы агульнамоўныя (*звонка-звонка* і *ціха-ціха*) і аўтарскія выразы (*ззяе сонца мая* і *вечар наступае*), якія з’яўляюцца кампанентамі паралелізму.

Такім чынам, лексічныя сродкі мовы з’яўляюцца адной з крыніц выразнасці, багацця, адметнасці паэтычнага ідыясмылу М. Танка. Яны не толькі адлюстроўваюць спецыфіку паэтычнага асэнсавання самых разнастайных з’яў жыцця, але і ўвогуле патэнцыял беларускай мовы, яе экспрэсіўныя магчымасці. Можна сказаць, паэтычнаму маўленню аўтара ўласціва моўнаобразная гармонія, калі гукі, лексемы, тropy і сінтаксіс аб’ядноўваюцца моўным густам, аўтарскім адчуваннем свету і Сусвету.